

УДК 372.8:811.161.2

Галаєвська Л. В.

СУТЬ І ПРИНЦИПИ НАВЧАННЯ ДІАЛОГІЧНОГО МОВЛЕННЯ УЧНІВ 5–7 КЛАСІВ НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Автор статті з'ясовує суть діалогу як лінгводидактичної категорії, визначає специфічні принципи навчання діалогу учнів 5–7 класів на уроках української мови в загальноосвітній школі.

Ключові слова: діалог, спілкування, принцип, діалогічне навчання.

Автор статьи выясняет суть диалога как лингводидактической категории, определяет специфические принципы обучения диалогу учащихся 5–7 классов на уроках украинского языка в общеобразовательной школе.

Ключевые слова: диалог, общение, принцип, диалогическое обучение.

The author clarifies the essence of dialogue as linguodidactic category identifies specific principles of learning dialogue pupils of 5–7 classes in Ukrainian language lessons at school.

Key words: dialogue, communication, principles, dialogical learning.

Сучасне осмислення проблеми шкільної мовної освіти та шляхів реалізації її завдань сприяє підвищенню теоретичного і практичного рівнів навчання української мови. Усі сфери суспільного життя потребують нині досвідчених, компетентних комунікантів, спроможних вести конструктивний діалог, розв'язувати важливі проблеми засобами спілкування. Формувати активну мовну особистість, що досконало володіє мінімальним обсягом теорії комунікації, літературною мовою, творчо нею послуговується як органічним засобом самоствердження, самовираження й взаємодії покликана вся система освіти, і передусім шкільна, що повинна закладати підвалини для формування учня як мовця, співрозмовника. Мовленнєва компетентність як складник і важлива передумова комунікативної ґрунтується на системних знаннях з рідної мови і мовлення, засвоєних у школі, відповідних уміннях і навичках, загальнокультурному розвитку учнів – моральному, етичному, патріотичному, інтелектуальному, світоглядному.

Основним завданням учителя-словесника є вироблення у школярів умінь і навичок комунікативно виправдано користуватися засобами мови в різних життєвих ситуаціях, під час сприймання, відтворення і продукування висловлювань, однаково розвивати всі види мовленнєвої діяльності, акцентуючи увагу зокрема на аудіюванні й говорінні, розвитку діалогічного мовлення, оскільки їм на уроках мови приділяється менше уваги, ніж читанню і письму.

До найважливіших складників, що становлять основу мовленнєвої компетентності учня основної школи, належить здатність адекватно сприймати діалогічне мовлення на слух, вести діалог з дотриманням вимог українського мовленнєвого етикету (у дружньому колі, у розмові з однолітками, зі старшими чи з молодшими за віком, у контактному або дистантному спілкуванні).

З огляду на умови компетентнісного підходу до навчання діалогізація навчального процесу найбільш актуальна нині, оскільки вона повною мірою відображає природу дидактичної взаємодії, співробітництва і співтворчості, сприяє створенню оптимальних умов для діалогічного спілкування в системі стосунків “учитель – учні” на уроках української мови.

Діалогічне навчання розглядаємо як спільну діяльність учителя й учнів в умовах ситуативного моделювання інформації, координованої групової роботи над проектами чи іншими завданнями на уроці, систематичного застосування діалогічних методів навчання.

Мета статті: шляхом аналізу наукової літератури з'ясувати суть навчального діалогу і визначити специфічні принципи навчання діалогу учнів основної школи.

Потреба діалогу соціально й психологічно вмотивована. Важливість діалогу для процесу навчання й формування учнів як особистостей обґрунтована у працях психологів (Ананьєв Б., Бодальов О., Вигоцький Л., Волкова А., Жинкін М., Зимня І., Леонтьєв О., Ломов Б., Мелібруда Е., Петровська Л. та ін.), лінгвістів (Бацевич Ф., Богданов В., Зарецька О., Комарова О., Космеда Т., Курцева З. та ін.), лінгводидактиків (Дубовик С., Іпполітова Н., Ладигенська Н., Ладигенська Т., Львов М., Мещеряков В., Мунтян С., Палихата Е., Підгурська В., Подлевська Н. та ін.).

Діалог як спосіб взаємодії, спілкування, духовної єдності та самоствердження особистості досліджували Сократ, Платон, Аристотель. Зокрема, Сократ стверджував, що навчальний процес має будуватися у формі діалогу. Досі не втрачають актуальності висновки давньогрецького філософа про те, що учні

не повинні отримувати "готові знання" з вуст учителя. У діалозі Сократ убачав не тільки засіб пізнання істини, а й морального становлення особистості [3].

Діалог трактують також як спосіб філософських роздумів, форма спілкування між людьми (Гемстергойс Ф.), спосіб самопізнання і самовдосконалення особистості (Шлейермахер Ф.). Кучинський Г. відносить діалог до способу розв'язання розумових завдань, що містять у собі певний тематичний напрям, визначаючи двосторонній характер взаємодії партнерів у навчальній роботі [4].

М. Бубер та Я. Ясперс трактують діалог як засіб комунікації, у процесі якої мають місце стосунки партнерства, рівності, відкритості, взаємоповаги. "Діалог – засіб спілкування, у ході якого стимулюється моральне й духовне ставлення обох сторін комунікації" [3, с. 39].

Т. Флоренська суть навчального діалогу вбачає в "духовному пробудженні особистості". Дослідниця зазначає, що навчальний діалог допомагає моделювати в ході уроку діалогічне спілкування, суть якого полягає в тому, щоб сприяти духовному відродженню особистості учня [8].

Ідея навчального діалогу та необхідності його використання в практиці загальноосвітньої школи була розвинута та теоретично обґрунтована багатьма вченими (Біблер В., Курганов С., Пассов Є., Розенбаум Е., Соломадін І. та ін.).

Досі недостатньо вивченими залишаються принципи організації діалогу у навчальному процесі на уроках української мови. Однак перш ніж перейти до визначення основних принципів організації навчального діалогу, доцільно сказати кілька слів щодо суті поняття "принцип" та виділення у дидактиці конкретних принципів педагогічного процесу.

Аналіз психолого-педагогічної літератури показав, що немає єдності у визначенні поняття "принцип". Одні дослідники вважають, що принцип – це твердження, яке ґрунтується на науковому законі, що керує будь-якими процесами. Інші розглядають принцип як тезу, виділену із закономірностей педагогічної діяльності, у якій розкриваються суттєві та стійкі причинно-наслідкові зв'язки. За визначенням Н. Голованової, принципи навчання "декларують своєрідні норми "дидактичної поведінки", дотримання яких дає можливість досягнути цілей навчання з урахуванням відомих закономірностей" [2, с. 182].

На нашу думку, найбільш повним є тлумачення, згідно із яким принципи навчання – "це основні положення, що визначають зміст, організаційні форми і методи навчального процесу відповідно до цілей і закономірностей" [7, с. 440].

Навчання діалогічного мовлення має свою специфіку, тому варто говорити про виділення специфічних принципів для цієї ділянки роботи з учнями. Так, Л. Момот, визначаючи важливу роль навчання у формуванні творчої особистості, пропонує такі принципи його організації: формування в увазі учнів сучасної наукової та чуттєво-образної картини світу; здійснення навчання на високому рівні труднощів важкості, посилення уваги до індивідуальних можливостей кожного учня; зростання ролі гіпотетичного мислення, підтримка нових пропозицій, ідей; створення та стимулювання "ситуацій вибору", предметної області навчання, форми її організації; зростання питомої ваги діалогічної форми навчання [6].

Однак ці принципи не можна сприймати як цілком відповідні, оскільки вони мають на увазі переважно один, творчий, аспект навчання.

Ш. Амонашвілі серед основних принципів навчального процесу виділяє пізнання й засвоєння школярем у навчанні власне людського; пізнання себе як людини, особистості й індивідуальності у процесі засвоєння знань; збіг інтересів учнів із загальнолюдськими інтересами; неприпустимість використання в навчальному процесі засобів, що здатні спровокувати учнів на асоціальні вияви; визначення якостей особистості учня, що формується, його освіченості, розвитку залежно від характеру навчального процесу [1].

Отже, у результаті аналізу існуючих класифікацій принципів навчання (Є. Євладова та Л. Ніколаєва, М. Іванов, В. Шадріков та ін.), для організації діалогічного навчання української мови виділяємо такі:

Принцип взаємозв'язку в навчанні, вихованні й розвитку школярів, що передбачає чітке визначення і врахування загальних вимог щодо засвоєння учнями мовних і мовленнєвих знань та виховання й розвитку школярів відповідно до змісту шкільної програми на уроках рідної мови.

Принцип функціонально-комунікативного спрямування навчання допоможе вчителю реалізувати соціальне замовлення щодо виховання особистості, здатної вільно працювати в різних галузях людської діяльності.

Принцип стилістичної диференціації означає дотримання законів функціональної стилістики, орієнтацію школярів на використання мовних засобів, адекватних завданням та умовам спілкування, формування вмінь обирати найбільш вдалий варіант серед усіх відомих.

Принцип взаємозв'язку в розвитку усного і писемного мовлення передбачає почерговість усного й писемного діалогічного мовлення, без надання переваги жодній з форм.

Принцип виразності мовлення у процесі навчання наукового діалогічного мовлення означає добір таких вправ, які формували б уміння висловлюватися влучно і виразно.

Принцип розвитку чуття мови полягає в розвитку інтуїтивних здібностей школярів щодо дотримання норм літературної мови. Мовне чуття формується у процесі читання високохудожніх творів чи

роботи з ними, внаслідок спостереження за стильовими ознаками, а також під час аналізу свого й чужого мовлення.

Принцип взаємозв'язку мовлення і мислення у процесі роботи над діалогічним мовленням означає оволодіння молодшими школярами системою розумових дій: операцій аналізу і синтезу. Оперуючи різними категоріями мислення, доводиться шліфувати свою думку, удосконалювати її, використовуючи для цього найрізноманітніші мовні одиниці.

Принцип системного підходу означає:

відносну самостійність у роботі;

цілеспрямованість;

урахування взаємозв'язку в формуванні умінь і навичок будувати діалогічне мовлення між наступним і попереднім класами.

Принцип активного керівництва процесом навчання полягає в тому, що формування комунікативних здібностей учнів повинно бути під постійним контролем учителя, спрямовуватись у потрібне русло. Учитель повинен вимогливо ставитися до власного мовлення, демонструвати високий рівень культури спілкування, тим самим створювати комфортне й привабливе мовленнєве середовище.

Принцип комплексного підходу до процесу навчання діалогічного мовлення передбачає, що розвиток усіх видів мовленнєвої практики (говоріння, слухання, письмо) – взаємозв'язаний процес.

Принцип оптимізації у доборі методів, прийомів та засобів навчання учнів діалогічного мовленню передбачає добір найефективніших шляхів, які забезпечують свідомість у побудові діалогічного мовлення.

Керуючись цими принципами, вчитель повинен розвивати діалогічне мовлення, формувати в учнів уміння розмірковувати, порівнювати, аналізувати, узагальнювати, розвиваємо творче мислення, пам'ять, спонукати учнів до гармонійного спілкування на уроках української мови.

Висновки. Формування творчої особистості, здатної плідно працювати в різноманітних сферах суспільної діяльності, тісно пов'язана із засвоєнням правил спілкування у різноманітних комунікативних ситуаціях. Тому завдання вчителя – навчити учнів вільно володіти діалогічним і монологічним мовленням, емоційно-експресивними засобами, постійно дбати про мовленнєву досконалість. Це одне з першочергових і актуальних завдань у системі шкільної мовної освіти.

Удосконалення мовленнєвої діяльності учнів на сучасному етапі зумовлюється передусім зростаючими соціальними потребами в особистості високої мовленнєвої культури, здатної вільно користуватися мовними засобами в різноманітних комунікативних ситуаціях. Така система ефективно допомагає підвищенню рівня розвитку діалогічного мовлення, удосконаленню інтонаційних умінь і навичок, розвитку зв'язного мовлення не тільки на уроках, а й у спілкуванні з рідними, друзями; виробляє культуру мовлення школярів.

Література:

1. Амонашвили Ш. А. Основы педагогики сотрудничества / Ш. А. Амонашвили // Новое педагогическое мышление / [под ред. А. М. Петровского]. – М. : Знание, 1989. – 167 с.
2. Голованова Н. Ф. Общая педагогика : учеб. пособие для вузов / Н. Ф. Голованова. – СПб. : Речь, 2005. – 317 с.
3. Каган М. С. Мир общения: Проблема межсубъектных отношений / М. С. Каган. – М. : Политиздат, 1988. – 319 с.
4. Кучинский Г. М. Диалог в процессе совместного решения мыслительных задач / Г. М. Кучинский // Проблемы психологического мышления. – М. : Наука, 1981. – С. 92–121.
5. Лернер И. Я. Проблемное обучение / И. Я. Лернер. – М. : Знание, 1974. – 63 с.
6. Момот Л. Л. Проблемно-поисковые методы в обучении в школе / Л. Л. Момот. – К. : Рад. школа, 1984. – 63 с.
7. Подласый И. П. Педагогика. Новый курс : учебник для студ. пед. вузов : [в 2 кн.] / И. П. Подласый. – М. : ВЛАДОС, 2000. – Кн. 1: Общие основы. Процесс обучения. – 576 с.
8. Флоренская Т. А. Диалог в практической психологии / Т. А. Флоренская. – М. : Владос, 2001. – 201 с.